

Konya Bölümü Folklorik Veteriner Hekimliğinde Ruminantlarda Doğum Bilgisi ve Jinekoloji ^[1] ^[2]

Çağrı Çağlar SİNMEZ ¹ Aşkın YAŞAR ²

^[1] Bu çalışma, "İç Anadolu Bölgesi Konya Bölümünde (Aksaray, Karaman ve Konya) Folklorik Veteriner Hekimliği ve Hayvancılık Üzerine Araştırma" başlıklı ve 1120428 numaralı TÜBİTAK-TOVAG araştırma projesinden yararlanılarak hazırlandı

^[2] Bu çalışma, 21-23 Mayıs 2014 tarihlerinde Samsun'da düzenlenen IV. Veteriner Hekimliği Tarihi ve Mesleki Etik Sempozyumu'nda sözlü bildiri olarak sunuldu ve Bildiri Özetleri Kitabı'nın 119-120'nci sayfalarında özet olarak yayınlandı

¹ Erciyes Üniversitesi, Veteriner Fakültesi, Veteriner Hekimliği Tarihi ve Deontoloji Anabilim Dalı, TR-38039 Kayseri - TÜRKİYE

² Selçuk Üniversitesi, Veteriner Fakültesi, Veteriner Hekimliği Tarihi ve Deontoloji Anabilim Dalı, TR-42003 Konya - TÜRKİYE

Article Code: KVFD-2015-14853 Received: 11.12.2015 Accepted: 29.02.2016 Published Online: 29.02.2016

Özet

Çalışmada, Konya Bölümü'nde ruminantlarda geçmişten günümüze ulaşan doğum bilgisi ve jinekoloji hakkında tedavi, yöntem ve tekniklerin ve bu alandaki somut olmayan kültür mirasının ortaya çıkarılması amaçlandı. Çalışmanın materyalini, doğum bilgisi ve jinekoloji hakkında bilgi sahibi olan toplam 237 kaynak kişiden bilgi derleme formu yoluyla elde edilen yazılı, sözlü ve görsel veriler oluşturdu. Çalışmada, ruminantların doğum ve jinekolojik hastalıklar ve sorunları, üreme-doğum bilgisi ve isimlendirmelerine ilişkin veriler elde edildi. Sonuç olarak, Konya Bölümü'nde ruminantlarda doğum bilgisi ve jinekoloji alanındaki folklorik uygulamaların eski uygarlıklardan beri halk tıbbında kullanılan dini-sihri, ampirik ve rasyonel tedavi modellerine örnek gösterilebileceği; ruminantların cinsiyet ve üreme özelliklerine göre Türkçe isimlendirilmelerinin, Türk dilinin ve Türk halk kültürünün yaşadığını ve korunduğunu göstermesi bakımından önem arz ettiği söylenebilir.

Anahtar sözcükler: Doğum bilgisi, Folklorik veteriner hekimliği, Konya Bölümü, Ruminant, Veteriner jinekoloji

Obstetrics and Gynecology of Ruminants at Folkloric Veterinary Medicine in Konya Region

Abstract

In this study, the aim was that to uncover to treat, methods, technicals and intangible cultural heritage in this field about obstetrics and gynecology in folklore of Konya Region. The study materials have been occurred number of 237 people in Konya Region. Also written, visual and oral informations and documents have been given by people who have knowledge about obstetrics and gynecology. The study has given us those data such as obstetrics and gynecological diseases-problems, knowledge of reproduction and delivery, and naming in ruminants. In conclusion, folkloric methods have been used since the old civilization around Konya Region as a part of practice for the sake of religion, magic, empirical and rational treatments. According to gender and reproduction features of ruminants, their importance can be submitted with regard to naming in Turkish, their adaptation and maintance to Turkish and Turkish culture.

Keywords: Folkloric veterinary medicine, Konya Region, Obstetrics, Ruminant, Veterinary gynecology

GİRİŞ

Hayvan tarımı ile buğday tarımının birleşip bütünleştiği Türkiye coğrafyasında Türk kültürünün oluşturduğu sözel-görsel zenginlik, tıpkı on bin yıllık toprak altı zenginliği gibi, henüz işlenmemiş, keşfedilmemiş ve yeniden üretilerek çağımız insanına aktarılamamıştır ^[1].

Bu zengin kültür mirası içinde Türkiye folklorunun coğrafi konumu ve tarihsel bağlarıyla kendine özgü bir

durumu vardır ^[2]. Folklor ürünlerinin halkın ortak duygu ve düşüncelerini dile getirmeleri bakımından Türk kültürünün korunmasında, yaşatılmasında önemli işlevleri bulunmaktadır. Halk kültürü ürünleriyle yaşadıkları yöre arasında bir bağ vardır ^[3]. Bu bağlamda, eski çağlardan beri Anadolu'nun sayılı kültür merkezlerinden olan Konya Bölümü, Hititlerden, Roma ve Bizans devirlerine kadar yaşamış ve bu devirler içinde kendine has kültür çeşitliliği olan bir bölgedir ^[4]. Konya İli, Anadolu'da Türklerin kurduğu ilk büyük devlet olan Selçuklulara başkentlik etmiş, bilimde

İletişim (Correspondence)

+90 532 7697225

cagribey6038@hotmail.com

ve sanatta yüzlerce yıl bütün dünya uluslarını etkileyen bir kültür iklimine sahip olmuştur^[5].

Çalışmada, Konya Bölümü folklorunda ruminantlarda geçmişten günümüze ulaşan doğum bilgisi ve jinekoloji hakkında tedavi, yöntem ve tekniklerin ve bu alandaki somut olmayan kültür mirasının ortaya çıkarılması amaçlandı.

MATERYAL ve METOT

Çalışmanın materyalini, Konya Bölümü (Aksaray, Karaman ve Konya)'nde doğum bilgisi ve jinekoloji alanında bilgi sahibi olan toplam 237 kaynak kişiden (KK - halk hekimliği uygulayıcıları, hayvan sahipleri, hayvancılıkla uğraşan kişiler) bilgi derleme formu yoluyla yazılı, ses kayıt yolu ile sözlü ve fotoğraf çekimi ile elde edilen görsel veriler oluşturdu. Görüşmeler 06.11.2012-08.07.2013 tarihleri arasında gerçekleştirildi. Kaynak kişiler, bulgular bölümünde metin içinde yer alma sıralarına göre belirtildi.

Kaynak kişilerden elde edilen veriler ile arşiv, dokümantasyon merkezleri ve kütüphanelerden elde edilen bulgular, folklor ve tarih araştırmalarında kullanılan retrospektif yöntemle değerlendirmeye tabi tutularak, verilerin analiz ve sentezine gidildi. Bulgular "doğum ve jinekolojik hastalıklar ve sorunları", "üreme ve doğum bilgisi" ve "isimlendirme" ana başlıkları altında sunuldu.

BULGULAR

Doğum ve Jinekolojik Hastalıklar ve Sorunları

Hipokalsemi (Hypocalcemia): "Doğum felci", "felç" olarak bilinir. İnek doğumdan sonra ayağa kalkamaz ve yerde yatalak kalır (KK 1-3)^a. Hayvanın başına ve vücuduna soğuk su dökülür (KK 4-5). Kuyruğundan çekilerek kaldırılmaya çalışılır. Karın altından uzun bir tahta geçirilir ve tahtanın uçlarından tutularak hayvan kaldırılır. Hayvana yeşil ot yedirilir. Şerbet veya pekmez içirilir. Sıcak su buharı koklatılır. İnek ayağa kalksın diye burnunun içine bir bardak sirke dökülür, altına sıcak battaniye ya da sıcak koyun gaitası konulur (KK 6). İnek meşe külüne yatırılır (KK 7). İneğe bir avuç göktaş (bakır sülfat) ve kendi ağız sütü (kolostrum) içirilir (KK 8-12).

Prolapsus Vagina ve Prolapsus Uteri: "Rahim", "buzağılık", "geyni" ve "elmacık çıkması" olarak tanımlanır (KK 13-16). Tedavide, hayvanın arka tarafı yukarıda kalacak şekilde yükseltilerek bir yere bağlanır (KK 1, KK 17). Prolabe olan uterus soğuk su ile yıkanır. Ezilmiş, berelenmiş yerler sabunlu ılık su ile temizlenerek, yavru zarları uzaklaştırılır. Uterus bir bezin arasına alınarak elle basınç yapılır, bir yandan da soğuk su dökülür. Doğum kanalına girecek hale geldikten sonra itilerek karın boşluğuna reddedilir. Uterusun yerine yerleştirilmesini takiben hayvanın vulvasına (geyni) çuvaldız veya yorgan iğnesine geçirilen keçi

^a Kaynak kişi bilgileri istenildiği takdirde yazar/lardan temin edilebilir

kılından yapılmış iplerle ayrı dikişler atılır. Vulvanın alt ve üstüne odunlardan (meşe, söğüt dalları) yararlanarak kıskaç yapılır. Buraya keçe, koyun yünü veya odun parçaları tampon maksadıyla tespit edilir (KK 18-29). Rahimin iltihap kapmaması için ardıç (*Juniperus oxycedrus* L.) yaprağı katran karışımı yakılarak tütsüsü vulvaya tutulur (KK 30-31).

Retensiyo Sekundinarum (Retentio Secundinarum):

Yavru zarlarına "eş" veya "son" denir (KK 9, KK 17, KK 32-38). Tedavide, sarkan yavru zarlarına ağır bir cisim (taş, kum torbası, tahta, kömür, eski ayakkabı vb) bağlanır. Sallanan yavru zarlarının altında katran ve ardıç yakılarak oluşan duman ile yavru zarları düşürülmeye çalışılır (KK 39-43). Soğan (*Allium cepa* L.) yedirilerek yavru zarlarının düşürüleceğine inanılır. İneğe kendi ağız sütü içirilir (KK 44). Aynı amaçla ineğe yumurta veya demli çay içirilir (KK 45-46). Rahimdeki yaraların iyileşmesi amacıyla şekerli su veya pekmez içirilir; lahana (*Brassica oleracea* L.) yaprağı ve buğday yedirilir (KK 9, KK 17, KK 32-38).

Güç Doğum (Dystocia):

Sağ açlık çukurluğundan buzağının geliş pozisyonu tespit edilir. Eller yıkanır, kollara kadar sıvanır ve doğum kanalına girilir. Yavru suları patladıktan sonra doğum kanalını (hazne) kayganlaştırsın diye bir litre ayçiçeği yağı dökülür. Buzağının gelişi düzgün değilse baş, ayak ve gövdesi elle itme, döndürme ve çekme işlemleri uygulanarak düzeltilir. Buzağının ayakları yakalanarak dışarı doğru çekilir ve bukağılık çukurluğuna ipler bağlanır. Doğuma yardımcı olmak için komşulardan destek istenir. Yardımcı komşularla beraber, ayaklara veya kafaya bağlanan iplere ya da urgana bağlanmış sopaya asılarak buzağı çekip çıkarılır. Çekme işlemi zor olursa buzağıya bağlanan iplerin bir ucu da traktöre bağlanır ve traktörün hareketiyle buzağı çıkarılır (KK 15, KK 47-51).

Meme Yangısı (Mastitis): "Yilimsek", "yilimseğe", "kara yilimseği", "bocça" olarak bilinir. Mal gelinciği (geçemen, arap tavşanı), "carbık" (tarla faresi, gelengi), yılan veya "kaplankaba"nın (tosbağa) ineğin memelerinden süt emmesi sonucu oluşur (KK 13, KK 45, KK 47, KK 52-60). Memelerdeki (bicik) süt damarlarından süt gelmez, tıkanır ve peynirleşme olur (KK 61-73).

Köstebek (kösnü) toprağı ile yoğurt karıştırılarak memeye sürülür. Memeler, kil, ispirto ve ılık suyla yıkanır (KK 74-80). Bir hocaya tuz götürülür ve bu tuza dua okutulur. Okunan tuz hasta olan hayvana yedirilir (KK 81-82). Memelere sirke ve buzlu su ile masaj yapılır. Limon tuzu suda eritilir ve boz toprakla karıştırılarak memelere sürülür (KK 83-86). Meme lobları arasındaki damardan (*Vena subcutanea abdominis*) kan akıtılır (KK 87-95). Hastalığın, ahırı terk etmesi için ahır içine "avula tası" konulur (KK 96).

Meme Ödemi: Meme lobları, arka bacakların arasına doğru genişlemiş, bazen yere kadar sarkmış görünümündedir. Şişlik, karın altına doğru yayılım da gösterebilir. Bu şişliğe "alazlama", "yel", "halaviza", "nuzla" veya "mundağlama" adı verilir (KK 30, KK 97-100).

Tedavide, meme dokusu soğuk suyla masaj yapılarak yıkanır. Şiş olan yerlere sirke, yoğurt, ispirto, sumak (*Rhus coriaria* L.), tahin, turşu suyu, kerpiç suyu, ak toprak veya çamurlu çim sürülür (KK 101-107). Yumuşatıcı olarak memelere vazelin ve çam katranı (*Pix liquida*) sürülür. Şok tedavisi adı verilen yöntemle memelere bir bez yardımıyla bir soğuk bir sıcak su masajı yapılır (KK 8, KK 108-113). Domuzun azı dişi meme loblarına sürülür (KK 114). Meme dokusuna sarımsak (*Allium sativum* L.) yakı edilir (KK 46).

Agalaksi Enfeksiyonu (*Mycoplasma agalactiae*): "Süt gidikliği", "süt kesen", "yel kesen" olarak bilinen bu hastalıkta, hayvanlar yatır (dede, evliya türbesi) ziyaretine götürülür ve yatırın etrafında döndürülür (KK 80, KK 115-117).

Meme Başı ve Dokusu Çatlakları: Meme başı çatlaklarında, vazelin, bal, katran ve tereyağı sürülür. Meme yaralanması ve çatlaklarında ayva (*Cydonia oblonga*) çekirdeği ezilerek sürülür (KK 27, KK 67, KK 71, KK 118).

Üreme ve Doğum Bilgisi

Gebelik Teşhisi: Gebe ineklerin vulvaları şişkin ve içi kırmızı renktedir. Vulva içi (mukozası) beyaz renkte ise hayvan kısırdır (gebe değil) (KK 51, KK 119). Gebe ineğin çarası direk yere akar, asla kuyruğa bulaşmaz (KK 120 122). İneğin belini indirmesi (pelvis ligamentlerinin gevşemesi) gebeliğin son dönemlerine geldiğinin işaretidir. Bu dönemde, memeler dolgun, büyümüş ve sarkık hale gelmektedir (KK 123-124).

"İneğin karınlaşması" da gebelik alametidir. Suni tohumlamadan (aşı, aşundura) veya tabii aşımından sonra ineğin vulvasından akan kan (metöstrus kanaması), tohumun tuttuğunun, ineğin gebe kaldığını işaret eder. İneğin idrarı bir tase konur ve içine arpa, buğday atılır. Bu tahıllarda çimlenme gözlenirse hayvanın gebe olmadığı, çimlenme gözlenmez ise hayvanın gebe olduğu anlaşılır. Gebeliğin ilk 45-50 günlük döneminde bu uygulamadan sonuç alınır (KK 125). İnek tüylerini dikine (önden arkaya) yalarsa buzağısı erkek olur (KK 84, KK 126).

Koyunlarda ise karın duvarı boyunca elle yoklamak suretiyle gebelik muayenesi yapılır (KK 127). Koyunların kuyruğu kaldırıldığında vulvası aşağıya doğru sarkık ise gebelik teşhisi konulur (KK 47, KK 128-129). Gebe koyun güzelleşir, etlenir, yağlanır, tüy atar ve tüyleri parlaklaşır (KK 130).

Dişi koyunların genital bölgelerinde idrarın yol açtığı ıslaklık, zemindeki toprak, dışkı vb ile bulaşarak kuyrukta kirli görünüme neden olur. Bu ıslak görünüme "çöpel", "siğ", "sağsak" adı verilir. Cinsiyet tayininde bu görünüme göre hayvanın dişi ya da erkek olduğu anlaşılır (KK 8, KK 122, KK 131-132).

Fertilite ve İnfertilite: Kızgınlık gösteren ineğin vajinasından (teninden) "çara" (servikal mukus) adı verilen bir akıntı gelir. Çara, hayvanın vulvasından akarak kuyruğuna

veya yere bulaşır. Böylece aşım zamanının geldiği anlaşılır. Kızgın inek yanındaki hayvanın üzerine çıkar veya altında durur. Ahırda bulunan veya komşudan getirilen bir boğa ineğin yanına getirilir. Eğer inek boğanın altında zıpkın gibi duruyorsa "ögürsektir" ya da "keleğe gelmiş" denilir (KK 125, KK 133-136). Kışın kapalı ahırlarda bulunan inekler kızgınlık halinde bazı sesler (höürümek, böğürmek) çıkarır; hayvan sahiplerinin üzerine atlarlar (abırşır) (KK 32, KK 137-139). İneğin kızgınlığının çabuk geçmesi için klitorisine kireç sürülür ve beline soğuk su dökülür (KK 140).

"Öğürsemeyen, boğasamayan" ineklerin önüne hemen kızgınlık göstereceğini diye tuz konulur. Gebe ineklere ise ilk 15-20 gün tuz verilmez, yeşil otlarla besleme yapılır (KK 141). Boğalara aşımı çok yapması için tuzsuz tereyağı ve yumurta içirilir. İkiz olarak dünyaya gelen dişi buzağılar çiftleşme dönemlerine geldiklerinde boğa aşımı (keleğe çekmek) sonucu döl tutmazlar (KK 142-144).

İnek eğer suni tohumlama veya tabii aşım sonunda döl tutmuyorsa "ten", "soğukluk", "ala" adı verilen klitoris jiletleye ya da bıçakla kesilir. Oluşan yaraya tuz basılır. Bu işleme "kesme" adı verilir. Kesme işleminden başka klitoris ateşte kızdırılmış demir, maşa, gibi aletlerle yakılır (KK 6, KK 10, KK 23, KK 50, KK 61, KK 63, KK 81, KK 106, KK 145-164). Her aşımından sonra klitorise sönmüş kireç sürülür (KK 165).

Damızlıkta kullanılacak koçu seçerken testisleri büyük olanlar seçilir, çünkü dölllerinin sütü bol, kuzusu iri olur (KK 47). Koçsayan (östrustaki) koyuna döl tutmaz korkusuyla tuz verilmez (KK 166). Koyunların aynı zamanda kızgınlık geçirmesi (senkronizasyon) için anason veya 20 gün süreyle arpa yedirilir (KK 9, KK 167). Gebe koyunlara verilen arpa miktarı azaltılır. Arpa azaltılmazsa koyunun sütü kesilir ve kuzuya zarar verir (KK 168-169).

Danaların birbirlerinin üzerine çıkararak yaralanmalarını engellemek için penisleri yaylaya çıkmadan önce uzun bir bez ile sarılıp bellerine bağlanır. Aynı amaçla tosunların boynuzlarından birinden geçirilen ip ayaklarından birine bağlanır. Bu uygulamaya "dabındırık" denilir (KK 60, KK 170).

Doğum Sonrası Bakım ve Beslenme: Doğumdan sonra ineğin kafasına, irkilmesi için bir kova su dökülür. İneğin yatacağı zemine saman serpilir. Evden tuz getirilerek yavrusunun üzerine serpilir. Böylece inek hemen yavrusunu yalamaya başlayarak yavru zarları ve sularını temizleyip buzağısını kurutmuş olur. Doğum sonrasında ineğin süt damarları açılın diye pekmez veya şekerli su içirilir (KK 120, KK 142). Kepek, tuz ve ılık su karıştırılarak hazırlanan "yal" veya "bulamaç", ineğin içindeki yarayı iyileştirmesi amacıyla içirilir (KK 134, KK 171-177). İneğe enerji vermesi amacıyla un ve kırmızı pul biber (*Capsicum annuum* L.) su ile karıştırılarak içirilir (KK 45).

İnek veya koyun doğurduktan sonra ilk gelen süte "ağz", "ağın" veya "burun ağzı" denilir. Ağz sütünü ilk defa içen yavruarda "ağz vurgunu" denilen hastalık oluşur. Bu nedenle bu süt buzağılara ilk gün belli aralıklarla içirilir

(KK 178-181). Kendi sütünü emen inekleri bu alışkanlıktan vazgeçirmek için burunlarına sac, çivi, demir, kirpi derisinden yapılmış "burunsalık" takılır (KK 60).

Buzağı doğar doğmaz soluğunun açılması için kafasına ve vücuduna soğuk su dökülür. Sumak kaynatılır ve suyu içirilir (KK 182). Buzağılara ve malaklara daha iyi gelişmeleri ve solucan düşürmeleri için doğumu takiben iki ay boyunca her gün çiğ yumurta içirilir (KK 35, KK 171, KK 175, KK 183-186). Aynı amaçla "palimez" (un ve su karışımı) içirilir (KK 103).

Doğum (buzağılama, kuzulama) mevsimi Şubat-Mart ayları arasında olup, bu döneme "döl ayı", "döllük zamanı" denilir. Çobanlar, emzirmede çıkabilecek bazı sorunları gidermek için doğum yapan koyunları ve yeni doğan kuzuları takip ederler. Anasını ememeyen yavruya biberonla süt içirilir. Kuzusunu emzirmek istemeyen koyunkeçinin -bunlara "almaz", "almamış" denilir- vajinasına bir çubukla tuz sokulur ve vajinasından gelen yavru suları yavrunun üzerine sürülür. Sonra, koyun "almazlık" adı verilen yere kazılan dar bir kuyuya ya da bölmeye kuzuyla beraber konulur ve kuzunun üzerindeki tuzla bulaşık akıntıları yalayarak kuzuyu emzirir (KK 65, KK 146, KK 187-193). Doğumda anasını kaybeden kuzu başka bir koyundan emzirmek istendiğinde emzirmek istemeyen koyun kendi etrafında döndürülerek sersemletilir ve kuzunun üzerine koyunun yavru suları sürülür, sonra bir köpek veya kedi getirilerek koyunun üzerine salınır. Köpekten ve kediden korkan koyun kuzuyu kendi kuzusu zannederek emzirir, bu olaya "ığındırık" ismi verilir (KK 194-201). Kuzusunu almayan koyuna muska da yazılır (KK 130, KK 202).

Buzağısı ölen ineklerin süttten kesilmemesi için ölen buzağının derisi yüzülerek alıştırılacak buzağının sırtına bağlanır ya da ölen buzağının üzerindeki yavru suları ve yavru zarlari alıştırılacak buzağının üzerine sürülerek ineğin buzağıyı kabul edip sağdırması sağlanır (KK 168, KK 203-207). Bir başka uygulamada ise ölen buzağının kafası üzerinde kalacak şekilde derisi yüzülür ve şişirilir, derisinin içi samanla doldurulur ve ayaklarından kasığa kadar değneklerle yere sabitlenerek dikiş iğnesiyle postun arkası dikilir. Hazırlanan yapma buzağının üstüne tuz dökülerek sağım sırasında ineğin altına konulur ve inek deriyi yalarken buzağıyı gerçek yavrusu zannederek sağdırır. Bu uygulamalara "yakma" denilir (KK 65, KK 132, KK 157, KK 174, KK 195, KK 208-214).

Buzağı ve "emlik kuzular" (süt emen kuzu) doğumdan sonra ilk iki gün analarının yanında bırakılarak kolostrum içmeleri sağlanır. Kuzu ve buzağuların analarını emmeden önce süt salınışını uyararak için kafalarıyla analarının memelerine vurmalarına "emişmek" denilir. "Kuzuluk" adı verilen bölmelere alınan kuzular, günde sabah ve akşam olmak üzere iki kez emzirilir (KK 215-218).

İsmlendirme

Koyunlarda: "Emlik", yeni doğmuş süt emen kuzu; "kuzu", 25 gün - 6 aylık koyun yavrusu; "toklu", 1 yaşındaki kuzu;

"şişek", 2 yaşında dişi koyun; "koç", 2 yaşında, bükülmemiş, damızlık erkek koyun; "eke", 2 yaşından yukarı koyun; "kart", 3 yaşını dolduran erkek koyun; "öveç", "kızıl" enenmiş erkek koyuna verilen isimlerdir (KK 219-220). Döl tutmayan koyuna "yoz", gebe koyuna ise "yozlak" koyun denilir (KK 127, KK 151, KK 186, KK 188, KK 221-227). Koyunun ergenlik dönemine "çilenti" denilir (KK 187). Birden çok kuzuyu emziren koyuna "hondu" ismi takılır (KK 228-229). Bir kuzu doğurmuş, ikinciye gebe olan koyuna "gez"; iki kuzu doğurmuş, üçüncüye gebe olan koyuna "gezden çıkma"; dördüncü kuzusunu doğuracak koyuna da "ağzını düzmüş" koyun adı verilir (KK 230-231).

Keçilerde: "Körpe", süt emen yavru keçi; "oğlak", "gidik", erkek yavru keçi; "çebiş", altı aylık keçi yavrusu; "körüt", bir yaşından üç yaşına kadar olan erkek keçi; "yazmış", 2 yaşındaki keçi; "seyis", 3 yaşındaki keçi; "erkeç", 3 yaşından büyük erkek keçi; "teke", tohumluk erkek keçi olarak isimlendirilir (KK 131, KK 221, KK 225, KK 232-235).

Sığırlarda: "Boduk", "malak", "balak", manda yavrusu; "buzağı", 0-6 ay arasındaki sığır yavrusu; "dana", 06-1 yaş arasındaki sığır; "düve", boğaya gelmemiş 2 yaşındaki dişi sığır; "boğa", 2 yaş üzerindeki damızlık erkek sığır; "öküz", enenmiş erkek sığır olarak adlandırılır. İki doğan dişi ve erkek buzağılardan dişi olanın büyüdüğünde kısır olmasına "ekiz eş" denilir. Gebe kalmış hayvanlara "avunmuş", "tutmuş" adı verilir (KK 62, KK 94, KK 127-128, KK 143, KK 225, KK 236-237).

TARTIŞMA ve SONUÇ

Acıpayamlı'ya ^[6] göre, Türkiye'de halk hekimliğindeki hastalık adlarının birçoğu Türkçe kökenlidir. Türkçenin, Arapça ve Farsça sözcük ve kurallarla işgaline karşı, halk hekimliği hastalık adlarının bu direnişi, halk kültürünün bu alanda güçlü olduğunu göstermektedir. Hayvan ehli-leştirmesini ve yetiştiriciliğini en iyi şekilde yapabilen Türkler, aynı zamanda hayvan tedavisinde de başarılı olmuşlar ve dillerinde de çeşitli hastalıklara özel isimler vermişlerdir ^[7]. Nitekim, Kaşgarlı Mahmut Divanü Lügat-İt-Türk'te ^[8,9], Orta Asya Türklerinin inek memesine ve bütün tırnaklı hayvanların memelerine "yilin" dediklerini; Dinçer ^[10], bu kelimeye "siye" bağlanmasıyla oluşan "yilin-siye" sözcüğünün memenin hastalığı anlamında kullanıldığını, Sinmez ^[11] ise bu hastalık isminin bazı değişikliklere uğramasıyla birlikte temelde öz Türkçe oluşu ve günümüze kadar fazla bir değişikliğe uğramadan gelişinin, Türk halk kültürünün dış etkenlere karşı direncini gösteren önemli bir kanıt olduğunu bildirmiştir. Akalın'a ^[12] göre, Türk kültüründe göçebe yaşayış uzun bir süre egemen olduğu için Türk halkı hayvanın erkeğine ayrı, dişisine ayrı, yavrusuna ayrı ad yakıştırmada çok ustadır. Özellikle tarihî süreç içerisinde yaşanan din ve coğrafya değişiklikleri kültürün taşıyıcısı olan dili önemli oranda etkilemiş ve bu durum hayvan adlarında da kendini göstermiştir. Türkçede belirgin olarak karşılaşılan bu durum hayvanlarla ilgili kelime sayısını artırmış ve aynı cins içerisinde aynı kavram aralığında farklı

kelimelerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur ^[13]. Çalışma verilerine göre, Konya Bölümü halk veteriner hekimliğinde mastitis hastalığına “yilimsek”, “yilimseğe”, “bocça”; agalaksi hastalığına “süt gidikliği”, “süt kesen”, “yel kesen”; yavru zarlarına “eş”, “son”; dişi genital organına “buzağılık”, “elmacık”, “geyn” gibi adlar verilmesinin ve hayvanların yaşına, cinsiyetine, seksual dönemlerine ve gebelik durumuna göre farklı isimlendirilmelerinin yukarıdaki literatürlere benzer şekilde Türkçenin halk veteriner hekimliği içinde yaşadığını ve korunduğunu aynı zamanda hayvanlara yönelik özel isimlendirmelerin yapılmasının da onlara verilen bir değer ölçütü olarak kabul edilebileceği şeklinde yorumlanabilir.

Özen ^[14], 14'üncü yüzyıla ait bir baytarname incelemesinde bir hayvanın hamile kalması için klitorisinin keskin bir makasla kesildiğini; bazı folklorik veteriner hekimliği araştırmacıları ^[11,15-19] Anadolu'da döl tutmayan ineklerin klitorisinin demir, tava, maşa ile dağlandığı veya jiletle kesilip oluşan yaraya tuz, soğuk su, sarımsak sürüldüğünü; Kalkan ^[20], araştırmasında döl tutmayan düvelerde kliteridektominin ve bilhassa klitoris koterizasyonunun kan progesteron profilleri dengesini düzelterek gebe kalma oranını artırdığını; Gül ^[21], Eski Mısır Medeniyetinde bir kadının gebe olup olmadığının bir adet arpa, bir adet buğday dolu iki torbaya iki kadının idrar yapmasıyla ortaya çıktığını, bu uygulamada hamilelik şüphesi taşıyan kadının idrarla sulamış olduğu torbaların, diğer kadının sulamış olduğu torbalardan daha önce çimlenirse, kadının hamile olduğunun anlaşıldığını, Erk ^[22], bir baytarname incelemesinde aynı yöntemin atların gebe olup olmadıklarını tespit için kullanıldığını, Özen ^[14], buradaki teşhis yönteminin gebe hayvanın idrarındaki östrojen hormonunun yoğunluğu ile ilgili olabileceğini; Güler ^[23], gebe ineğin vulvasının ödemli ve hiperemik olduğunu, pelvis ligamentlerinin östrojen ve relaksin hormonları sonucu gevşediğini; Kalkan ve Horoz ^[24], ineklerde östrus bittikten 2-3 gün sonra görülen metöstrus kanamasının gebelikle bir ilişkisi olmadığı bildirmektedirler. Çalışmada, suni tohumlama veya tabii aşım sonunda ineklerin gebelik şansını artırmak için “ten”, “soğukluk”, “ala” adı verilen klitoris jiletle ya da bıçakla kesildiği, oluşan yaraya tuz, kızdırılmış demir, maşa gibi aletlerle koterizasyon yapılmasının 14'üncü yüzyıla ait bir baytarname ^[14] ve Anadolu'daki folklor çalışma sonuçları ^[11,17,19] ile benzerlik gösterdiği; gebelik teşhisinin arpa veya buğdayın üzerine dökülen inek idrarının bu tahıllarda çimlenme yapıp yapmamasına göre belirlendiği; çiftleşmeden sonra ineğin vulvasından akan kanın gebelik bulgusu olduğu; gebe ineğin vulvasının şişkin, vulva mukozasının kırmızı renkte görüldüğü, ineğin belini indirmesinin ve memelerinin büyümesinin ve koyunların vulvasının aşağıya doğru sarkık görünümünün gebelik belirtisi olduğu tespit edildi. Özen ^[14], Kalkan ^[20], Gül ^[21], Erk ^[22], Güler ^[23], Kalkan ve Horoz'un ^[24] tespitlerine benzer şekilde Konya Bölümü folklorunda gebelik konusunda yapılan uygulamaların halkın gebelik fizyolojisini iyi yorumladığı ve bazı pratiklerin baytarnameler ve eski Mısır Uygarlığından günümüze kadar süregeldiği sonucu çıkarılabilir.

İnsanlar, şifa dilemek, zor zamanlarında sığınacak bir güce teslim olmak amacıyla Allah'a dua ederek kendilerini daha güvende hissetmişlerdir. İşte şifa tasları, bu tip ruhsal ve moral tedaviler için kullanılan kutsal taslardır ^[25]. Türklerde atalar kültürüne göre, çok yaşayan, bilgili, yönetici insanların öldüğünde ruhlarının, ailesine ve toplumuna yardım ederek onları koruduğuna inanılan şaman geleceğinin izleri görülmektedir ^[26,27]. Ataların ve büyük şamanların mezarları, günümüzde İslami renge bürünmüş ve dua ederek ya da o mekânda bulunan bir nesneyle temas ederek ziyaret edilen evliya türbelerine dönüşmüştür ^[28]. İnsanlar tarafından bu türbelere ümitsiz hastalıklara karşı psikolojik tedavi gerçekleştirilmesi amacıyla ziyaretler yapılmaktadır ^[29]. Çalışmada, Konya Bölümünde agalaksi hastalığının tedavisinde hayvanların evliya veya dede adı verilen kişilerin yattığı türbeye götürülmesinin İzgi ^[26], Ocak ^[27] ve Karaaslan'ın ^[28] belirttiği gibi kökeninin atalar kültürüne dayandığı ve günümüzde İslami bir görünümle yaşatılmaya çalışıldığı, mastitis tedavisinde bir çeşit şifa taşı olan “avula taşı” gibi dini sembollerin kullanılmasının İşcan ^[25] ve Coşkun'un ^[29] ifadelerine benzer şekilde hayvan sahiplerinin hayvanlarının hastalıktan kurtulacağı ümidiyle olağanüstü ve kutsallık yüklediği bu tür ziyaret ve nesnelere başvurarak bir tür psikolojik rahatlama sağladığı şeklinde yorumlanabilir.

Anadolu'da halk arasında, “yataklık çıkması, rahmin dışarı çıkması, iç çıkması, buzağılık ve elmacık çıkması” olarak adlandırılan prolapsus uteri tedavisinde uterusun dışarı çıkan kısmının ılık su ve sabunla yıkanarak reddedildiği ve vulvanın çuvaldızla dikildiği ^[17-19]; Bizans Veteriner Hekimi Apsyrtus tarafından uterusun reddedildiği ve vulva dudaklarının tellerle dikildiği ^[30]; Dokuzuncu yüzyıla ait “Kitab al-Hayl val-Baytara” üzerine bir incelemede organların önce ılık suyla sonra şarap ve mazı ile yıkanıp reddedildiği, vulvaya keten iplikle dikiş konulup kavuk bağlanmak suretiyle vulvaya tazyik edildiği ^[31]; Ebu Bekr'in “Naseri” adlı eserinin incelenmesinde uterusun papatya suyu ile yıkanıp yumuşayınca red edildiği ^[32] bildirilmektedir. Çalışma verilerine göre, prolapsus uteri ve prolapsus vagina tedavisinin Bizans Dönemi, baytarnameler ve Anadolu'daki folklor çalışmalarında yer alan tedavi yöntemlerine benzer özellikte olduğu ayrıca prooperatif tedavi açısından rasyonel uygulamalar içerdiği ileri sürülebilir.

Üçer ^[33], “bazı eş, düşmek için toprak ister” şeklindeki inanişe göre, doğum yapan kadınların göbek kordonlarına eşin düşürülmesi için hafif ağırlık ya da toprakla ilgili oldukları için çarık ya da eski ayakkabı bağlandığını bildirmektedir. Çalışma bulgularına göre, hayvanların sarkan yavru zarlarına ağır bir cisim (taş, kum torbası, tahta, eski ayakkabı vb) bağlanması, insanların kendilerine uyguladıkları tedavi ve yöntemleri hayvanları için de uyguladıklarının bir göstergesi olarak yorumlanabilir.

Baştan'a ^[34] göre, rasyondaki tuz ve bikarbonat içeriği yüksek ise meme ödemi riski artmakta ve sonuçta mastitise duyarlılık şekillenmektedir. Mastitis tedavisinde memeye

sık sık masaj yapılması ve günde 3-4 defa dönüşümlü soğuk-sıcak kompres uygulaması dolaşımı artırarak ödemin rezorpsiyonuna yol açmaktadır. Çalışma verilerine göre, memelere soğuk su veya şok tedavisi adı altında soğuk-sıcak masaj yapılmasının Baştan'ın [34] bulgularıyla örtüşen nitelikte rasyonel bir tedavi örneği olduğu söylenebilir.

Doğum döneminde işletmede sıklıkla karşılaşılan ve işgücünü artıran problemlerden biri öksüz veya anası tarafından reddedilen kuzuların bakımıdır. Yeni doğan kuzuların yaklaşık %10'u aklıktan ölebilmektedir. Belirtilen yavru kaybının nedenleri; anası tarafından kabul edilmeyenler, çoklu doğumlarda ana sütünün yeterli olmaması, meme fonksiyonlarında problem olan anaların yavruları, öksüz olanlar ve zayıf doğanlar olarak sıralanabilir. Eğer ana doğum esnasında ölürse veya yavrusu için yeterli süt üretmiyorsa bu durumda kuzu elden beslenebilir (yapay büyütme), yavrusunu kaybetmiş bir anaya alıştıırılabilir (yakma işlemi, kuzunun başka bir koyuna alıştıırılarak beslenmesinin sağlanması) veya tek bir yavrusu için fazla miktarda sütü olan bir ananın bakımına bırakılabilir [35]. Ancak, yetiştiriciler, bakım-besleme, yüksek ölüm oranı, artan işgücü ve süt ikame yeminin pahalı olması gibi nedenlerle yapay büyütme pek tercih etmemektedirler [36]. Bu bağlamda, İzmir yöresinde küçükbaş hayvancılık işletmelerinde yapılan bir araştırmaya göre [37], öksüz yavruların işletmelerin %94.1'inde yakma yöntemiyle büyütüldüğü tespit edilmiştir. Yukarıdaki literatürler dikkate alındığında Konya Bölümü halk veteriner hekimliğinde tespit edilen bir koyunun bakıma muhtaç bir kuzu ile kapalı bir bölmede tutulması ve korkutularak öksüz bir koyunu kabul etmesi; koyunun yavrusu doğar doğmaz ölmüş ise koyunun yavru sularının öksüz kuzuya sürülmesi; ölen buzağının derisi yüzülerek, öksüz buzağının üstüne konması ve bu şekilde yavrusu ölen ineklerin alıştıırılması gibi geleneksel kuzu/buzağı besleme yöntemleriyle işletmelerde kuzu kayıplarının önenebileceği, işgücünün azaltılabileceği ve karlılığını artırılabilceği ileri sürülebilir.

Birçok kültürel miras, küreselleşmeyle birlikte kültür tekipleşmesi, savaş, turizm, sanayileşme, kırsal göç, toplu göç ve doğa dengesinin bozulması gibi nedenlerle yok olma tehlikesi altındadır [1]. Bu tehlikeye karşı, UNESCO tarafından halkbilimi, etnoloji ve antropoloji disiplinlerinin ilgilendiği *gelenek* alanındaki kültürün korunması amacıyla *Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi* 17 Ekim 2003 tarihinde Paris'te kabul edilmiştir. Bu çalışmayla, ruminantlarda doğum bilgisi ve jinekoloji alanındaki folklorik verilerin, Somut Olmayan Kültürel Miras Sözleşmesi'nde belirtilen *Halk Bilimi Kadroları* arasında görülen *Doğa ve Evrenle İlgili Bilgi ve Uygulamalar* bölümündeki *Halk Veteriner Hekimliği ve Zoolojisi*'ne [1] konu ve materyal desteği olabilecek nitelikte, yaşayan geleneksel kültür mirası olarak değerlendirilmesi ve eğitim programlarında yer alarak gelecek kuşaklara aktarılması önerilebilir.

Sonuç olarak, Konya Bölümünde ruminantlarda doğum bilgisi ve jinekoloji alanındaki folklorik uygulamaların

eski uygarlıklardan beri halk tıbbında kullanılan dinî-sihri, ampirik ve rasyonel tedavi modellerine örnek gösterilebileceği; ruminantların cinsiyet ve üreme özelliklerine göre Türkçe isimlendirilmelerinin, Türk dilinin ve Türk halk kültürünün yaşadığını ve korunduğunu göstermesi bakımından önem arz ettiği söylenebilir.

KAYNAKLAR

- Oğuz MÖ:** Somut Olmayan Kültürel Miras Nedir? II. Baskı. 62-63, Geleneksel Yayıncılık, Ankara, 2013.
- Artun E:** Günümüzde Adana Âşıklık Geleneği ve Âşık Feymani. 5. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri, Cilt I, Ankara, 41-52, 1997.
- Günay U:** Osmanlı İmparatorluğu ve Türk Halk Kültürü. Osmanlı Kültür ve Sanat, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999.
- Önder M:** Konya Maarifi Tarihi. Ülkü Basımevi, Konya, 1952.
- Küçükbezirci S:** Konya Halkbilimi Folklor Güldestesi. 11-30, T.C. Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, No: 115, Konya, 2006.
- Acıpayamalı O:** Türkiye folklorunda halk hekimliğinin morfolojik ve fonksiyonel yönden incelenmesi. *Türk Halk Hekimliği Sempozyumu* Bildirileri (23-25 Kasım 1988), Kültür Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları: 110, Seminer, Kongre Bildirileri Dizisi: 27, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1-9, 1989.
- Dilgimen H:** Veteriner Hekimliği Tarihi. 63-127, Bozkurt Matbaası, İstanbul, 1947.
- Kaşgarlı Mahmut:** Divanü Lûgat-İt-Türk (Çev. Besim Atalay). C.I, T.T.K. Basımevi, Ankara, 1985.
- Kaşgarlı Mahmut:** Divanü Lûgat-İt-Türk (Çev. Besim Atalay). C.III, T.T. K. Basımevi, Ankara, 1986.
- Dinçer F:** Hastalık adlarının halk dilindeki Türkçe karşılıkları. *Türk Dili*, 211, 62-63, 1969.
- Sinmez ÇÇ:** Bozlak Kültüründe Folklorik Veteriner Hekimliği ve Hayvancılık Üzerine Araştırma. *Doktora Tezi*, Selçuk Üniv. Sağlık Bil. Enst., 2011.
- Akalın LS:** Türk Folklorunda Kuşlar. 77, Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yayınları: 191, Gelenek-Görenek-İnançlar Dizisi: 19, Ersa Matbaası, Ankara, 1993.
- Uçar İ:** Türkiye Türkçesinde hayvan adlarından türetilmiş bitki adları. *Uluslararası Türkçe Edeb Kültür Eğit Derg*, 2 (1): 1-19, 2013.
- Özen A:** Milli Kütüphanedeki Yazma Baytarnameler Üzerinde Tarihsel İncelemeler. *Doktora Tezi*, Ankara Üniv. Sağlık Bil. Enst., 1999.
- Arslan ES:** Ege Bölgesi Folklorunda Veteriner Hekimliği ve Hayvancılık Üzerine Araştırmalar. *Doktora Tezi*. Ankara Üniv. Sağlık Bil. Enst., 1998.
- Dinçer F:** Türk Folklorunda Veteriner Hekimliği Üzerine Araştırmalar. *Doktora Tezi*. Ankara Üniversitesi, Ankara, 1967.
- Sinmez ÇÇ:** Sivas Yöresinde Folklorik Veteriner Hekimliği ve Hayvancılık Üzerine Araştırma. Cumhuriyet Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projesi No: V-006, Sivas, 2013.
- Yerlikaya H:** Elazığ ve çevresinde hayvan hastalıklarında halk hekimliği üzerine araştırmalar. *Kafkas Üniv Vet Fak Derg*, 8 (2): 133-136, 2002.
- Yüksel E:** Aşağı Fırat Havzasında Veteriner Hekimliği Folkloru Üzerine Araştırmalar. *Doktora Tezi*, Fırat Üniv. Sağlık Bil. Enst., 2012.
- Kalkan C:** Döl Tutmayan Düvelerde, Klitoris Çıkarılması ve Koterizasyonunun, Kan Progesteron ve Östrojen Seviyeleri ile Gebe Kalma Üzerine Etkisi. *Doktora Tezi*, Fırat Üniv. Sağlık Bil. Enst., 1991.
- Gül E:** Eski Mısır Medeniyetinde Hamilelik Testi. 2013. <http://www.bilgiustam.com/eski-misir-medeniyetinde-gebelik-testi-cinsiyet-tespiti-ve-dogum-kontrolu>, *Erişim tarihi:* 19.10.2013.
- Erk N:** Bir baytarnama incelemesi. *Ankara Üniv Vet Fak Derg*, 6 (1-2): 126-135, 1959.
- Güler M:** Gebelik fizyolojisi. **In**, Alaçam E (Ed): Evcil Hayvanlarda

Doğum ve Jinekoloji. 106-107, Medisan Yayın Serisi: 40, Ankara, 2002.

24. Kalkan C, Horoz H: Pubertas ve seksüel sikluslar. **In,** Alaçam E (Ed): Evcil Hayvanlarda Doğum ve Jinekoloji. 26, Medisan Yayın Serisi: 40, Ankara, 2002.

25. Işcan A: Anadolu halk hekimliği örneği şifa taşı. Anadolu Şehrinin Günlük Hayatında Su Kültürü. 144, Ankara Büyükşehir Belediyesi, Aski Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2013.

26. İzgi MC: Şamanizm ve şamanlara genel bakış. *J Lokman Hek*, 2 (1): 31-38, 2012.

27. Ocak AY: Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temleri. 53-135, İstanbul, 2000.

28. Karaaslan M: Kaşkay Türklerinde doğum çevresinde gelişen inanç ve pratikler. *Türk Stud*, 6 (3): 1435-1448, 2011.

29. Coşkun NÇ: Yatır ve ziyaretlerin halk kültüründeki rolü bağlamında Mersin'deki Muğdat Dede türbesinin incelenmesi. *Türk Stud*, 8 (1): 1205-1219, 2013.

30. Erk N, Erk H: Veteriner doğum ve jinekoloji tarihine bir bakış. *Ankara Üniv Vet Fak Derg*, 10 (1): 27, 1963.

31. Erk N: Dokuzuncu yüzyıla ait "Kitab al-Hayl val-Baytara" üzerinde bir inceleme. *Ankara Üniv Vet Fak Derg*, 8 (4): 367-386, 1962.

32. Erk N: İslam Medeniyeti Çağında Veteriner Tababette Gelişmeler ve Naseri. 50-68, Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Yayınları, Ankara, 1959.

33. Üçer M: Sivas'ta doğum adetleri (doğum sonrası). *Sivas Folkloru*, 29, 1-5, 1975.

34. Baştan A: İneklerde Meme Hastalıkları. II. Baskı, 38, Hatiboğlu Basım ve Yayım, Ankara, 2007.

35. Taşkın T: Yetiştirme pratikleri. *Koyun Keçi Genetik Islah Çalıştayı*. Türkiye Damızlık Koyun Keçi Yetiştiricileri Merkez Birliği Yayınları, 229, Ankara, 2014.

36. Taşkın T: Kuzuların yapay sütle büyütülmesi. Ege Üniversitesi Tarımsal Uygulama ve Araştırma Merkezi. Teknik Bülten: 45, 2003.

37. Kandemir Ç, Alkan İ, Yılmaz Hİ, Ünal HB, Taşkın T, Koşum N, Alçiçek A: İzmir yöresinde küçükbaş hayvancılık işletmelerinin coğrafik konumlarına göre genel durumu ve geliştirilme olanakları. *Hayv Üretim*, 56 (1): 1-17, 2015.